

ВОДЗЫЎ АФІЦЫЙНАГА АПАНЕНТА

аб дысертацыі Старасценка Таццяны Яўгеньеўны
«Дынаміка беларускага мастацкага тэксту XX стагоддзя:
лексіка-граматычныя сродкі, камунікатыўныя мадэлі і іх узаемадзеянне»,
прадстаўленай на атрыманне вучонай ступені
доктара філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова.

1. Аднаведнасць дысертацыі спецыяльнасці і галіне навукі, па якіх яна прадстаўлена да абароны.

Дысертацыя Старасценка Таццяны Яўгеньеўны «Дынаміка беларускага мастацкага тэксту XX стагоддзя: лексіка-граматычныя сродкі, камунікатыўныя мадэлі і іх узаемадзеянне» адпавядае спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова галіны навукі – філалагічныя навукі. Гэта пацвярджаецца мэтай і задачамі, аб’ектам і прадметам, метадамі і фактычным матэрыялам даследавання, а таксама яго вынікамі ў выяўленні моўных сродкаў эксплікацыі камунікатыўнасці як уласцівасці беларускага мастацкага тэксту XX стагоддзя.

2. Актуальнасць тэмы дысертацыі.

Актуальнасць тэмы дысертацыйнага даследавання Старасценка Т.Я. абумоўлена наспелай неабходнасцю апісання беларускага мастацкага тэксту з пункту погляду камунікатыўнай стылістыкі ва ўмовах адсутнасці на сённяшні дзень агульнапрынятых у беларускім мовазнаўстве прынцыпаў інтэрпрэтацыі паэтычных і празаічных тэкстаў як прадмета камунікатыўнай лінгвістыкі і дыскурсіўнай лінгвістыкі, існавання розных, пераважна супярэчлівых падыходаў да інтэрпрэтацыі камунікатыўнай спецыфікі мовы мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў.

Асаблівая актуальнасць бачыцца ў прадмеце даследавання – сістэмнай арганізацыі лексічна-граматычных сродкаў і камунікатыўных мадэляў, а таксама іх узаемадзеяння ў межах складанай дыялагічнай прасторы мастацкага тэксту, іх дыферэнцыяцыі ў паэтычным і празаічным тэксце, іх рэалізацыі ў асобных мастацкіх ідыястылях. Ва ўмовах блізкароднаснага руска-беларускага двухмоўя важна ўсведамляць не толькі эстэтычны і культурны патэнцыял дзяржаўнай беларускай мовы, але і яе камунікатыўна-стылістычныя магчымасці, асабліва ў мастацкай літаратуры, якая ўвасабляе ў сабе ўзорнае выкарыстанне сучаснай літаратурнай мовы.

Усё адзначанае сведчыць пра важнасць і актуальнасць праведзенага Старасценка Т.Я. дысертацыйнага даследавання для беларускага мовазнаўства, у

прыватнасці, для развіцця такой яго галіны, як функцыянальная стылістыка, а ў яе межах камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту. Даследаванне безумоўна актуальнае і для сучаснай моўнай практыкі ў сферы рыторыкі і культуры маўлення, практычнай стылістыкі і літаратурнага рэдагавання, а таксама для ўспрыняцця дзяржаўнай беларускай мовы як самадастатковай сістэмы для забеспячэння маўленчых патрэб беларускага грамадства ў адэкватнай перадачы нават самых складаных па змесце і структуры паведамленняў.

3. Ступень навізны вывадаў, атрыманых у дысертацыі, і палажэнняў, што вынесены на абарону.

Атрыманя ў дысертацыі Старасценка Т.Я. вывады і вынесеныя на абарону палажэнні з'яўляюцца, бясспрэчна, новымі і фактычна сведчаць аб фарміраванні ў беларускім мовазнаўстве новага напрамку даследаванняў – камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту. Гэта пацвярджаецца перш за ўсё арыгінальнасцю і навізной пастаўленай у даследаванні навуковай мэты і комплекснасцю канкрэтных задач, якія вырашаліся ў працэсе даследавання, а таксама важнасцю самога аб'екта даследавання, што вельмі істотна для аб'ектыўнай ацэнкі такой уласцівасці мастацкага тэксту, як дыялагічнасць, а таксама разумення адметнасці яе рэалізацыі ў беларускіх паэтычных і праязічных тэкстах ХХ стагоддзя.

Да адназначна новых неабходна аднесці наступныя навукова значныя палажэнні і высновы аўтара дысертацыі.

1. Абгрунтаванне канцэпцыі камунікатыўнасці мастацкага дыскурсу на аснове знешняй дыялагізацыі, якая эксплікуецца лексічнымі і граматычнымі сродкамі і выяўляецца ў камунікатыўных мадэлях узаемадзеяння адрасанта і адрасата як ўдзельнікаў мастацкага маўлення (у паэтычным тэксце – прадукцэнта і рэцыпіента; у праязічным тэксце – персанажа і персанажа, наратар і персанажа, аўтара і персанажа, наратар і аўтара і інш.).

2. Выяўленне асаблівасцей семантыкі звароткаў у паэтычным кантэксце і рэпрэзентацыя слоўнікавых і кантэкстуальных сем у паэтычных ідыястылях; вызначэнне асацыятыўных радоў ключавых звароткаў маналагічнага маўлення беларускага паэтычнага дыскурсу, якія ўдзельнічаюць у арганізацыі тэкставай структуры і актуалізуюць чытацкае ўспрыманне; апісанне базавых бінарных канцэптаў і іх варыянтаў у залежнасці ад ідыястылю паэта і спецыфікі рэалізацыі ва ўмовах сінтагматычнага і парадыгматычнага кантэксту.

3. Вызначэнне сродкаў эксплікацыі суб'ектаў пашыранай у аўктарыяльным апаведзе мадэлі «наратар – персанаж» на ўзроўні няўласна-простага маўлення, ускоснага маўлення, цытавання, устаўных канструкцый, няпэўных займеннікаў як другасных эгацэнтрыкаў, персанажных модусаў успрымання, разважання, успаміну, прыёму нестандартнага ўспрымання.

4. Устанаўленне моўных рэпрэзэнтантаў мадэлі «персанаж – персанаж» праз суб’ектыўную мадальнасць, якая садзейнічае як супастаўленню, так і супрацьпастаўленню розных пунктаў гледжання праз ацэначныя формы, трапеічныя сродкі, кантамінацыю тэмпаральных адзінак, модусныя дзеясловы, канструкцыі з пасівізацыяй суб’екта-асобы і безасабовыя сказы.

5. Вызначэнне спецыфікі ўзаемадзеяння суб’ектаў мадэлей «аўтар – персанаж» і «аўтар – наратар» з рэалізацыяй як унутранага, так і знешняга дыялогу праз інварыянтныя мадэлі «аўтар – чытач», «наратар – чытач».

6. Сістэматызацыю суб’ектаў камунікацыі дыягетычнага наратыву з выяўленнем іх рэфэрэнцыі ў залежнасці ад ідыястылю; апісанне асаблівасцей мадыфікацыі «я» ў дыялагічным па сутнасці маналогу праз выяўленне мадэлі «я – я» з рэпрэзэнтацыяй *я1* (мінулага) і *я2* (сучаснага).

7. Вылучэнне сродкаў кантамінацыі дыягетычнага і аўктарыяльнага аповеду з эксплікацыяй эфекту супастаўлення і супрацьпастаўлення, а таксама ўстаноўленне суб’ектаў дыялогу дзённікавай і эпістальярнай формаў на ўзроўні мадэлі «я – я» з двума моўцамі, аўтакамунікатыўнага характару мадэлі «я – я» з рэалізацыяй супрацьпастаўленасці *я* эмацыянальнага і *я* лагічнага, мадэлі «я – мы» з уключэннем самога моўцы ў склад групы асоб.

8. Устанаўленне асаблівасцей дынамічнага разгортвання знешняга і ўнутранага дыялогу ў паэтычным і праязічным дыскурсах на ўзроўні асобных ідыястыляў, выяўленне на гэтай падставе падабенстваў і адрозненняў ідыястыляў беларускага мастацкага тэксту ХХ стагоддзя.

Пералічэнне навукова значных вынікаў дысертацыі Старасценка Т.Я. яшчэ можна працягваць, але адзначанага дастаткова, каб ахарактарызаваць яе як актуальнае і арыгінальнае навуковае даследаванне, асноўныя вывады якога і вынесены на абарону палажэнні з’яўляюцца новымі і маюць важнае значэнне як для тэорыі камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту, так і для сучаснай беларускай моўнай практыкі.

4. Абгрунтаванасць і верагоднасць высноў і сфармуляваных у дысертацыі рэкамендацый.

Абгрунтаванасць і верагоднасць высноў і рэкамендацый забяспечваецца перш за ўсё дастатковай паўнатай і надзейнасцю факталагічнай базы даследавання. У дысертацыі прафесійна на высокім навуковым узроўні даследаваны прэзентатыўны корпус мастацкіх тэкстаў беларускіх пісьменнікаў, агульным аб’ёмам каля 13 400 старонак (паэтычныя творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Танка, П. Панчанкі, А. Куляшова, Р. Барадуліна, Н. Гілевіча, У. Жылкі, А. Гаруна, З. Бядулі, Э. Агняцвет, П. Броўкі, Е. Лось, Г. Пашкова, Н.

Мацяш, М. Мятліцкага, проза М. Гарэцкага, К. Чорнага, М. Зарэцкага, В. Быкава, Я. Брыля, А. Васілевіч, Г. Марчука, В. Адамчыка, І. Шамякіна).

Аналіз і інтэрпрэтацыя фактычнага матэрыялу паслядоўна ажыццёўлены на базе распрацаваных аўтарам дысертацыі методык і асобных прыёмаў, якія грунтуюцца на абагульненні і развіцці тэарэтычных напрацовак беларускіх і замежных вучоных – аўтарытэтных спецыялістаў у галіне камунікатыўнай лінгвістыкі і вывучэння мовы мастацкага тэксту.

Тэарэтычнай базай, якая забяспечвае высокую ступень абгрунтаванасці і верагоднасці вынікаў дысертацыі, з'яўляецца ўнушальны спіс выкарыстанай навуковай літаратуры па праблеме даследавання (усяго 396 пазіцый, у тым ліку шэраг прац на замежных мовах – англійскай, польскай).

5. Навуковая, практычная, эканамічная і сацыяльная значнасць вынікаў дысертацыі з указаннем рэкамендацый па іх выкарыстанні.

Навуковая значнасць дысертацыйнага даследавання Старасценка Т.Я. заключаецца перш за ўсё ў тэарэтычным асэнсаванні асаблівасцей будовы мастацкага тэксту як дыялагічнага феномена. Аўтарам дысертацыі прапанавана канцэпцыя мастацкага тэксту «як асобай формы камунікацыі, дзякуючы якой узнікае імпліцытны дыялог як цеснае ўзаемадзеянне паміж пісьменнікам і чытачом і паміж унутрытэкставымі суб'ектамі» (стар. 9–10); ахарактарызаваны падабенствы і адрозненні ідыястыліяў пісьменнікаў і на гэтай падставе зроблена цэласнае стылістычнае апісанне беларускага мастацкага дыскурсу ХХ ст. як сістэмы разгортвання знешняга і ўнутранага дыялогу ў паэтычным і празаічным дыскурсах у межах асобных ідыястыліяў; устаноўлены асацыятыўныя рады ключавых звароткаў і выяўлены базавыя бінарныя канцэпты ў беларускім паэтычным дыскурсе; вызначаны моўныя сродкі эксплікацыі камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву.

Дысертацыя Старасценка Т.Я. з'яўляецца першым у беларускім мовазнаўстве тэарэтычным даследаваннем камунікатыўнасці мастацкага тэксту на аснове яго знешняй і ўнутранай дыялагізацыі і фактычна адкрывае для развіцця новы перспектыўны навуковы напрамак у беларускім мовазнаўстве – камунікатыўную стылістыку мастацкага тэксту.

Практычная значнасць дысертацыйнага даследавання Старасценка Т.Я. таксама відавочная і бяспрэчная. Навуковыя вывады, тэарэтычныя абагульненні і даследаваны фактычны матэрыял знойдуць выкарыстанне ў галіне не толькі камунікатыўнай лінгвістыкі і вывучэння мовы мастацкага тэксту, але і ў сферы стылістыкі, філалагічнага аналізу мастацкага тэксту, а таксама пры стварэнні метадычных рэкамендацый па культуры маўлення, літаратурнаму рэдагаванню, тэксталогіі і інш.

Матэрыялы дысертацыі могуць быць выкарыстаны ў сферы вышэйшай адукацыі пры выкладанні стылістыкі беларускай мовы, філалагічнага аналізу тэксту, рыторыкі, гісторыі беларускай літаратуры, спецкурсаў і спецсемінараў па мове твораў беларускіх пісьменнікаў, пры напісанні курсавых і дыпломных работ, магістарскіх дысертацый, кваліфікацыйных даследаванняў.

Адзначанае пацвярджае і эканамічную значнасць дысертацыйнай працы Старасценка Т.Я., паколькі яе матэрыялы накіраваны на забеспячэнне патрэб сучаснай моўнай і адукацыйнай практыкі ў Рэспубліцы Беларусь і могуць садзейнічаць аптымізацыі грашовых выдаткаў пры падрыхтоўцы, выданні і выкарыстанні вучэбных дапаможнікаў па сучаснай беларускай мове, па гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя.

Нарэшце, дысертацыйнае даследаванне Старасценка Т.Я. мае сацыяльна-культурную значнасць і садзейнічае павышэнню прэстыжу беларускай мовы як самастойнай славянскай мовы і дзяржаўнай мовы нашай краіны. Дысертацыя Старасценка Т.Я. пераканаўча паказвае, што сістэма беларускай нацыянальнай мовы паспяхова выкарыстоўваецца ў мастацкай літаратуры, а гэта значыць па ўзроўні свайго развіцця і наяўнасці разнастайных моўных сродкаў адпавядае камунікатыўным, моўна-эстэтычным і культурна-прэзентацыйным патрэбам жыцця сучаснага беларускага грамадства.

6. Апублікаванасць вынікаў дысертацыі ў навуковым друку.

Асноўныя палажэнні дысертацыйнага даследавання Старасценка Т.Я. знайшлі поўнае адлюстраванне ў 73 публікацыях, у тым ліку 1 манаграфіі, 24 артыкулах у беларускіх рэцэнзаваных выданнях, 5 артыкулах у замежных навуковых выданнях, што адпавядае п. 19 «Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь».

Неабходна адзначыць і высокую ступень апрабаванні вынікаў даследавання, якія абмяркоўваліся на больш за 30-ці міжнародных навуковых канферэнцыях у Беларусі і за яе межамі, а таксама адлюстраваны ў падрыхтаваных аўтарам дысертацыі і апублікаваных 3 вучэбных дапаможніках, рэкамендаваных для выкарыстання ва ўстановах вышэйшай адукацыі.

7. Адпаведнасць афармлення дысертацыі патрабаванням ВАК.

Афармленне дысертацыі і аўтарэферата цалкам адпавядае патрабаванням ВАК Беларусі, якія змяшчаюцца ў пп. 20–26 «Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь». Дысертацыя і аўтарэферат напісаны ўзорнай беларускай мовай з карэктным выкарыстаннем навуковага стылю, у большасці з правільным і абгрунтаваным прымяненнем метамовай сучаснага мовазнаўства.

8. Адапаведнасць навуковай кваліфікацыі саіскальніка вучонай ступені, на якую ён прэтэндуе.

Змест і навукова-тэарэтычны ўзровень дысертацыйнага даследавання, навуковая значнасць, абгрунтаванасць і безумоўная верагоднасць атрыманых вынікаў сведчаць аб тым, што навуковая кваліфікацыя Старасценка Таццяны Яўгеньеўны адпавядае патрабаванням, што прад'яўляюцца да саіскальніка вучонай ступені доктара філалагічных навук, паводле п. 21 «Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь».

Заўвагі.

Верыфікаванасць і абгрунтаванасць асноўных палажэнняў і высноў дысертацыі Старасценка Т.Я. не выклікаюць сумненняў, навуковая навізна працы, яе практычная і сацыяльна-культурная значнасць таксама з'яўляюцца бяспрэчнымі. Карэктнасць і аб'ектыўнасць фактычнага матэрыялу, навуковы ўзровень і паўната яго інтэрпрэтацыі з'яўляюцца высокімі. Таму выказаныя ніжэй заўвагі ўказваюць не столькі на недахопы дысертацыі, а хутчэй з'яўляюцца разважанымі дыскусійнага характару адносна асобных палажэнняў гэтай цікавай і змястоўнай даследчыцкай працы, а таксама датычацца інтэрпрэтацыі асобных моўных фактаў, паняццяў і тэрмінаў.

1. У якасці фактычнага матэрыялу для даследавання саіскальнікам былі абраны паэтычныя і празаічныя творы шэрагу беларускіх пісьменнікаў ХХ стагоддзя, якія павінны рэпрэзентаваць, паводле назвы дысертацыі, «беларускі мастацкі тэкст ХХ стагоддзя». Разам з тым у дысертацыі нідзе не абгрунтаваны выбар пісьменнікаў. Чаму, напрыклад, не аналізуюцца творы паэта А. Пысіна, празаікаў М. Лынькова, І. Мележа, І. Навуменкі, паэтаў і празаікаў К. Крапівы, У. Караткевіча? Нідзе няма ў дысертацыі і пераліку мастацкіх твораў, якія былі прааналізаваны. Незразумела і тое, як гэтыя творы адбіраліся саіскальнікам.

Узнікае пытанне, чым кіраваўся аўтар дысертацыі пры вызначэнні тых пісьменнікаў і тых твораў, якія ўвасабляюць беларускі мастацкі тэкст ХХ стагоддзя? Якія менавіта творы і чаму з'яўляюцца такім увасабленнем?

Адказ на гэта пытанне крытычна важны, паколькі ад яго непасрэдна залежыць ступень рэпрэзентацыйнасці як фактычнага матэрыялу, так і асноўных вынікаў дысертацыйнага даследавання.

2. На фоне адсутнасці дакладнай інфармацыі пра колькасную і якасную дыферэнцыяцыю фактычнага матэрыялу даследавання ў дысертацыі таксама адсутнічаюць і колькасны дадзеныя. Так, толькі ў двух выпадках падаюцца звесткі пра колькасныя падлікі (у %), атрыманыя ў выніку аналізу фактычнага матэрыялу. У першым выпадку, згадваецца колькасць выкарыстаных звароткаў у

прааналізаваных паэтычных тэкстах пачатку, сярэдзіны і канца XX стагоддзя, што падаецца ў раздзеле 2.1 (стар. 53) і паўтараецца ў заключэнні (стар. 218–219), а ў другім выпадку, колькасць аповеду ад 1-ай асобы ў межах дыягетычнага наратыву ў праявічым дыскурсе канца XX стагоддзя (у творах Г. Марчука, І. Шамякіна, В. Адамчыка), што падаецца ў раздзеле 3.3 (стар. 210).

Між тым, лінгвістычны аналіз канкрэтнай колькасці тэкстаў абмежаванага аб'ёму, як вядома, прадугледжвае і абавязнае на колькасную фіксацыю вызначаных у іх моўных фактаў, без чаго атрыманыя вынікі даследавання ў значнай ступені губляюць аб'ектыўнасць.

У гэтай сувязі патрабуецца тлумачэнне саіскальніка, як без колькасных падлікаў дасягаецца аб'ектыўнасць і верыфікаванасць вынікаў лінгвістычнага даследавання?

3. У мэце даследавання, якая адпавядае назве дысертацыі, дэклараваны аналіз «дынамікі беларускага мастацкага тэксту XX стагоддзя» (стар. 7). Аднак ні ў задачах, ні ў прадмеце даследавання нічога менавіта пра «дынаміку» не згадваецца. У асноўных навуковых выніках дысертацыі, адлюстраваных у заключэнні, а таксама ў палажэннях, якія выносяцца на абарону, некалькі разоў ужываюцца спалучэнні «дынаміка камунікатыўнай прасторы мастацкага тэксту», «дынаміка мастацкай камунікатыўнай прасторы», «дынаміка камунікатыўнай прасторы». Аднак, што маецца на ўвазе ў гэтых спалучэннях і якое значэнне яны маюць для даследавання, у тэксце дысертацыі канкрэтна не тлумачыцца.

Разам з тым у дысертацыі не даецца тлумачэнняў, што менавіта трэба разумець пад паняццем «дынаміка». З назвы дысертацыі можна здагадацца, што будуць даследаваны гістарычныя змяненні ў беларускім мастацкім тэксце XX стагоддзя. Аднак такія змяненні не адлюстраваны ў палажэннях, якія выносяцца на абарону, дзе ёсць толькі згадка пра «дынаміку камунікатыўнай прасторы». У заключэнні пералічаны асаблівасці ідыястыліяў асобных пісьменнікаў і толькі адзін раз згадваецца пра колькасць выкарыстаных звароткаў у паэтычным дыскурсе пачатку, сярэдзіны і канца XX стагоддзя.

Думаецца, што калі пэўнае паняцце згадваецца ў назве дысертацыі, то яно з'яўляецца базавым у дадзеным даследаванні і павінна быць належным чынам у ім інтэрпрэтавана, выкарыстана і адлюстравана ў яго асноўных выніках.

Акрамя гэтага, трэба заўважыць, што ў тэксце дысертацыі ўжываюцца шматлікія спалучэнні з тэрмінам «дынаміка», напрыклад, «моўная дынаміка» (стар. 48), «дынаміка сэнсу» (стар. 49), «дынаміка ўнутрытэкставай імпліцытнай поліфаніі маналагічнага праявічнага маўлення» (стар. 49), «дынаміка камунікатыўнай прасторы» (стар. 51, 52, 81), «сэнсавая дынаміка твора» (стар. 54), «дынаміка пачуцця» (стар. 72), «дынаміка перыферыяльных дзясловаў» (стар. 72), «дынаміка разгортвання гісторыі» (стар. 79), «камунікатыўная дынаміка мастацкага тэксту» (стар. 80), «дынаміка дзясловаў» (стар. 85), «станоўчая

дынаміка перфектных форм» (стар. 86), «дынаміка дзеяння» (стар. 91), «дынаміка прэдыкатаў» (стар. 92), «дынаміка лірычнага “я”» (стар. 92), «мадальная дынаміка» (стар. 99), «семантыка дынамікі» (стар. 100), «сема дынамікі» (стар. 102), «дынаміка паміж вобразам моўцы і вобразам аўтара» (стар. 132), «дынаміка аўктарыяльнага наратыву» (стар. 135), «дынаміка пункту гледжання» (стар. 143, 147–148, 149, 178, 200, 205, 209), «дынаміка праявічнага тэксту» (стар. 144), «дынаміка дарогі» (стар. 149), «дынаміка ўнутранага “я”» (стар. 149), «дынаміка разгортвання камунікатыўнай мадэлі» (стар. 156, 185), «дынаміка ўнутранага стану моўцы» (стар. 160, 190), «дынаміка персаніфікаваных суб’ектаў» (стар. 168), «дынаміка персанажнага пункту гледжання» (стар. 169), «дынаміка лінейнага разгортвання зместу» (стар. 182), «дынаміка наратарскага і персанажнага маўленчых пластоў» (стар. 195), «унутраная дынаміка» (стар. 195), «дынаміка некалькіх суб’ектаў» (стар. 198), «пеяратыўная дынаміка» (стар. 207), «дынаміка светапогляду» (стар. 211), «дынаміка аўтакамунікацыі ўнутранага дыялогу» (стар. 217) і г.д.

У гэтай сувязі ўзнікае пытанне, што разумее саіскальнік у кожным разе ў дысертацыі пад паняццем «дынаміка»? Чаму гэта паняцце і ў якім менавіта сэнсе згаданы ў назве і ў мэце дысертацыі? Які ўласна лінгвістычны сэнс укладаецца ў гэтае паняцце ў даследаванні і ў асноўных выніках дысертацыі?

4. У першым палажэнні, якое выносіцца на абарону, сцвярджаецца, што «мастацкі тэкст з’яўляецца асобай формай камунікацыі, дзякуючы якой узнікае імпліцытны дыялог як цеснае ўзаемадзеянне паміж пісьменнікам і чытачом і паміж унутрытэкставымі суб’ектамі» (стар. 9), і вызначаюцца дзве рэалізацыі імпліцытнага дыялогу – знешні ў паэзіі і ўнутраны ў прозе. Аднак паняцці імпліцытнага, знешняга і ўнутранага дыялогу агульнавядомыя і даволі шырока выкарыстоўваюцца ў галіне камунікатыўнай стылістыкі і філалагічнага аналізу мастацкага тэксту. У сваю чаргу, знешні і ўнутраны імпліцытны дыялог не з’яўляюцца абавязковымі характарыстыкамі, адпаведна, паэтычнага і праявічнага дыскурсаў, паколькі паэзіі нярэдка ўласцівы ўнутраны імпліцытны дыялог (напрыклад, «аўтар – лірычны герой»), а прозе – знешні імпліцытны дыялог (напрыклад, зварот да гіпатэтычнага адрасата ў творы М. Гогаля «Мёртвыя душы», выкарыстанне бінарных канцэптаў у назвах і ў семантычнай прасторы твораў Стэндаля «Чырвонае і чорнае», Л. Талстога «Вайна і мір», І. Шамякіна «Атланты і карыятыды» і інш.).

У сувязі з гэтым ад саіскальніка патрабуецца дадатковае тлумачэнне, што менавіта ім абараняецца ў гэтым палажэнні ў праекцыі на характарыстыку дыялагічнасці беларускага мастацкага тэксту?

5. У другім раздзеле другой главы аналізуюцца бінарныя канцэпты «жыццё / смерць», «святло / цемра», «цяпло / холад», «мінулае / будучае», «многа / мала»

(стар. 81–129). Пры гэтым сцвярджаецца, што гэтыя канцэпты «фарміруюць беларускі паэтычны дыскурс ХХ ст. і адпаведным чынам вербалізуюцца ў ім» (стар. 81), на падставе чаго яны вызначаюцца ў трэцім палажэнні, што выносіцца на абарону, як «дамінантныя ў беларускім паэтычным дыскурсе ХХ ст.» (стар. 10). Аднак ў дысертацыі не тлумачыцца, чаму менавіта названыя канцэпты «фарміруюць беларускі паэтычны дыскурс ХХ ст.» і чаму яны «дамінантныя». Няма ў дысертацыі і апісання працэдуры вылучэння бінарных канцэптаў у семантычнай прасторы беларускіх паэтычных тэкстаў ХХ стагоддзя.

Узнікае пытанне, чаму саіскальнік вызначыў менавіта такую колькасць і такі састаў дамінантных канцэптаў? Чаму не будзе дамінантным, напрыклад, бінарны канцэпт «сваё / чужое»? Або бінарны канцэпт «мір / вайна»? Або бінарны канцэпт «вечнае / часовае»?

Выкарыстаны ў дысертацыі апрыёрны падыход да вызначэння аб’ёму і саставу дамінантных канцэптаў беларускага паэтычнага дыскурсу ХХ стагоддзя патрабуе спецыяльнага тлумачэння саіскальнікам.

6. У трэцім палажэнні, якое выносіцца на абарону, сцвярджаецца, што «чытач мадэлюе ідыястыль пісьменніка на аснове дамінантных у беларускім паэтычным дыскурсе ХХ ст. бінарных канцэптаў “жыццё / смерць”, “святло / цемра”, “цяпло / холад”, “мінулае / будучае”, “многа / мала”» (стар. 10).

Тут не зусім зразумела, што маецца на ўвазе, паколькі чытач нікім чынам не можа «мадэляваць ідыястыль пісьменніка», акрамя тых выпадкаў, калі чытач – гэта спецыяліст-філолаг (які валодае метадамі і прыёмамі аналізу вершаванага тэксту і паэтычнага стылю і можа на гэтай падставе пабудаваць іх абстрактныя аналагі ў форме навуковых мадэлей). Звычайны (неабазнаны ў філалагічнай навуцы) чытач можа толькі так ці інакш успрымаць паэтычныя тэксты, ацэньваць асаблівасці паэтычнай манеры таго ці іншага аўтара ці пэўнай эпохі, назіраць і асэнсоўваць у гэтай сувязі ўзнікненне ў сваёй свядомасці тых ці іншых асацыяцый, адчуваць пры гэтым тыя ці іншыя эмоцыі і г.д.

З улікам вышэй сказанага паўстае пытанне да саіскальніка, як менавіта трэба разумець змест трэцяга палажэння, якое выносіцца на абарону?

7. Пры вызначэнні ўнутранага імпліцытнага дыялогу ў праявічых тэкстах аўтар дысертацыі звяртаецца да тыпалогіі наратыву і цалкам абгрунтавана і паслядоўна выкарыстоўвае паняцці «аўктарыяльны» і «дыегетычны» наратыў, аднак ігнаруе паняцце «актарыяльны наратыў». Названае паняцце згадваецца ў даследаванні толькі ў дачыненні да «актарыяльнага апавядальніка», які вызначаецца як «адметнасць дзённікавай формы А. Васілевіч» (стар. 187) і разумеецца аўтарам дысертацыі ў якасці «аўтара дзённікавых запісаў». Аднак у агульнапрынятым разуменні актарыяльны наратыў мае месца ў тых выпадках, калі чытач успрымае змест мастацкага тэксту праз імпліцытны дыялог з

персанажам (бачыць свет яго вачыма). Актарыяльнаму наратыву ўласцівы камунікатыўныя мадэлі «персанаж – аўтар» і «персанаж – наратар» з рэалізацыяй як унутранага, так і знешняга дыялогу праз інварыянтныя мадэлі «аўтар – чытач», «наратар – чытач».

У гэтай сувязі паўстае пытанне, чаму ў дысертацыі не разглядаецца актарыяльны наратыў, які таксама сустракаецца ў беларускім мастацкім тэксце ХХ стагоддзя?

8. Выклікае сумненні правільнасць некаторых выкарыстаных у дысертацыі тэрмінаў і тэрміналагічных спалучэнняў, якія сустракаюцца ў тым ліку і ў палажэннях, што выносяцца на абарону. Напрыклад, «дыялагічная стылістыка (стар. 3) – відаць, стылістыка дыялогу (?!), «паэтычныя і праязічныя камунікаты» (стар. 9) – відаць, камунікаты ў межах паэтычнага і праязічнага дыскурсу (?!), «адказная рэакцыя» (стар. 5) – відаць, рэакцыя ў форме адказу, або рэакцыя-адказ (?!), «сентэнцыі аўтарскага адступлення» (стар. 6) – відаць, аўтарскае адступленне ў форме сентэнцыі (?!), «парадыгма расслаення» (стар. 6) – незразумела, што гэта (?!), «апазіцыя рэпрэзентуецца па прымеце сінтаксічнай будовы» (стар. 6) – відаць, апазіцыя рэалізуецца праз сінтаксічную будову (?!), «персанажныя пункты гледжання» (стар. 6) – відаць, пункты гледжання персанажаў (?!) і г.д.

Думаецца, што саіскальніку варта было б больш строга падыходзіць да выкарыстання навуковай тэрміналогіі, асабліва ў палажэннях, што выносяцца на абарону, паколькі яны з'яўляюцца квінтэсенцыяй даследавання, галоўным вынікам дысертацыі, непасрэдна прызначаны для практычнага выкарыстання ў сферы навукі (у далейшых даследаваннях), у сферы адукацыі (пры падрыхтоўцы вучэбных дапаможнікаў). Менавіта ў палажэннях, якія выносяцца на абарону, саіскальнік павінен наглядна прадэманстраваць уласныя ўменні і навыкі даследчыка, той узровень вышэйшай навуковай кваліфікацыі, на які ён прэтэндуе, абараняючы дысертацыю, у тым ліку і ў галіне правільнасці выкарыстання метамоў той галіны навукі, у межах якой ажыццяўлялася даследаванне.

Прыведзеныя заўвагі і пытанні, як можна бачыць, маюць прыватны і дыскусійны характар і не ўплываюць на агульную станоўчую ацэнку дысертацыі Старасценка Т.Я.

Заклучэнне.

Лічу, што дысертацыя Старасценка Таццяны Яўгеньеўны «Дынаміка беларускага мастацкага тэксту ХХ стагоддзя: лексіка-граматычныя сродкі, камунікатыўныя мадэлі і іх узаемадзеянне» з'яўляецца самастойным даследаваннем, у якім на высокім навуковым узроўні вырашаецца важная і

актуальная для беларускага мовазнаўства праблема, звязаная з абгрунтаваннем канцэпцыі мастацкага тэксту як асобай формы камунікацыі, вызначана спецыфіка дыялагізацыі мастацкага тэксту; вылучаны тэкставыя асацыяты і звязаны з імі імпліцытны сэнс як вынік інтэрпрэтацыйнай дзейнасці рэцыпіента на аснове найбольш частотных звароткаў у падыходзе «ад тэксту да чытача», або «ад стымулу да рэакцыі»; устаноўлены асаблівасці рэпрэзентацыі бінарных канцэптаў «жыццё – смерць», «святло – цемра», «цяпло – холад», «мінулае – будучае», «многа – мала» ў падыходзе «ад чытача да тэксту», або «ад рэакцыі да стымулу»; выяўлена структура камунікатыўных мадэлей унутранай дыялагізацыі аўктарыяльнага і дыегетычнага наратыву XX стагоддзя; устаноўлены асаблівасці ўзаемадзеяння ўнутрытэкставых камунікантаў мастацкага наратыву; вызначаны сродкі моўнай рэпрэзентацыі камунікатыўных мадэлей аўктарыяльнага і дыегетычнага наратыву XX стагоддзя. Праца выканана на арыгінальным фактычным матэрыяле з прымяненнем адэкватных мэце і задачам даследавання метадаў.

Атрыманыя ў дысертацыі вынікі з’яўляюцца новымі і абгрунтаванымі, маюць навуковае, практычнае, эканамічнае і сацыяльна-культурнае значэнне. Заключныя вывады і палажэнні, што выносяцца на абарону, у дастатковай ступені пацвярджаюцца даследаваным фактычным матэрыялам і з неабходнай паўнатой раскрыты ў тэксце дысертацыі і аўтарэфераце, цалкам адлюстраваны ў навуковых публікацыях аўтара.

У адпаведнасці з пп. 20 і 21 «Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь» рэкамендуую прысудзіць Старасценка Таццяне Яўгеньеўне вучоную ступень доктара філалагічных навук па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова за:

– абгрунтаванне канцэпцыі камунікатыўнасці мастацкага дыскурсу на аснове знешняй дыялагізацыі, якая эксплікуецца лексічнымі і граматычнымі сродкамі і выяўляецца ў камунікатыўных мадэлях узаемадзеяння адрасанта і адрасата як ўдзельнікаў мастацкага маўлення;

– выяўленне асаблівасцей семантыкі звароткаў у паэтычным кантэксце і рэпрэзентацыя слоўнікавых і кантэкстуальных сем у паэтычных ідыястылях; вызначэнне асацыятыўных радоў ключавых звароткаў маналагічнага маўлення беларускага паэтычнага дыскурсу, якія ўдзельнічаюць у арганізацыі тэкставай структуры і актуалізуюць чытацкае ўспрыманне;

– устанаўленне і апісанне сістэмы бінарных канцэптаў і іх варыянтаў у залежнасці ад ідыястылю паэта і спецыфікі рэалізацыі ва ўмовах сінтагматычнага і парадыгматычнага кантэксту;

